

Stalinovo impérium

(Rusko 1924–1953)

Václav Veber

TRITON

TRITON

Dějiny do kapsy

Václav Veber

Stalinovo impérium

(Rusko 1924–1953)

Titul

Václav Veber
Stalinovo impérium (Rusko 1924–1953)

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

autor:
doc. PhDr. Václav Veber, CSc.

recenzoval:
MPhil, MA Petr Roubal

© Václav Veber, 2003
© TRITON, 2003
cover © Eva Bystrianská, 2003

Vydalo nakladatelství TRITON, s. r. o.,
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,
www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-391-1

Obsah

Úvod	9
1. kapitola: Cesta k moci	15
2. kapitola: Velký přelom	29
Stalin jako budovatel průmyslu	32
Socialistická kolektivizace	47
Konec kolektivizace a její výsledky	60
Strana a dobytí společnosti	63
3. kapitola: Stalinova hrůzovláda	71
4. kapitola: Stalinova zahraniční politika	83
5. kapitola: Druhá světová válka	91
Na Hitlerově straně	93
První fáze rusko-německé války	99
Druhá a poslední fáze rusko-německé války	109
6. kapitola: Po válce – stalinismus na počátku studené války	117
Vznik studené války	122
Poslední Stalinovy zločiny	128
Závěr. Stalin v ruské historii	134
Chronologie událostí	141
Slovníček méně známých pojmů	146
Kdo je kdo	148
Bibliografie použité literatury a pramenů	155
Jmenný rejstřík	163

Úvod

Jozif Džugašvili, po otci a po ruském způsobu Vissarionovič, známý jako Soso, Koba, a především jako Stalin, se narodil v Gruzii a pocházel z nuzných poměrů. Nic ovšem nevíme přesně. Jeho otec byl snad příležitostný švec, či dokonce rolník, jistě hodně pil a zemřel v době Jozifova dětství pravděpodobně v hádce opilců, alespoň podle svědectví Stalinovy dcery Světlany. Matka posluhovala a musela se dost ohánět. Ze syna chtěla mít pána a jistě byla ochotna udělat pro něho všechno na světě.

Zdá se, že Stalinovými přirozenými vlastnostmi byly lež a utajování. Nic podrobného ani přesného o jeho životě, než vstoupil do popředí veřejného zájmu, nevíme, sám neprozradil skoro nic a pokud se o něčem zmínil, nejčastěji si protiřečil. Tak například hned datum jeho narození. Dnes víme s jistotou, že se narodil 18. prosince 1878 (používám důsledně evropský kalendář), ale celý život uváděl jako datum svého narození, které se také oficiálně slavilo, 21. prosinec 1879. Dodnes se nepovedlo opravit drtivou většinu světových encyklopedií, vytrvale lpí na nesprávném údaji. Mám pro posunuté datum jeho narození docela pravděpodobné vysvětlení (gruzínské i ostatní matky na Kavkazu uváděly svým synům pozdější datum narození, aby oddálily jejich případný nástup do ruské armády – bály se všudypřítomné šikany; stejně se zachovala Stalinova první manželka se synem Jakovem), proč ho však uváděl i v dospělosti, je méně pochopitelné. A tak je to se vším. Se školou a vlastně celým životem v době

carského Ruska. Nevíme ani přesně, kolikrát byl vlastně zatčen, kolikrát utekl z vyhnanství, kolikrát byl v cizině a co vlastně doopravdy dělal. Jeho oficiální životopis se tvořil až velmi pozdě v době jeho politické vlády, tříbil se a skládal z mnoha výmyslů i polopravd, až vznikl příkladný vzorový příběh, který jistě neodpovídá skutečnosti.

Měl pravděpodobně dost obtížný život – ani na vyšší vzdělání nedosáhl. Základní čtyřletou školu v Gori navštěvoval šest let (myslím si, že pro obtíže s ruštinou, která byla i v Gruzii vyučovacím jazykem) a pravoslavný seminář v Tbilisi nedokončil, na jaře 1899 jej přestal navštěvovat a k závěrečným zkouškám se nedostavil. Byl vlastně nedostudovaný pop, pravoslavný farář. Do práce chodil pravidelně za celou následnou dobu (až do roku 1917) jen 16 měsíců, a zase nevíme přesně, co v ní vlastně dělal. Krátce byl zaměstnán v tbiliské hvězdárně, snad jako knihovník, matematik nebo pomocný pracovník – i v tom si můžeme vybrat. Od 23 let byl profesionální revolucionář, živila ho strana či spíše skupina, s níž pracoval, s největší pravděpodobností jako bandita, nebo v dnešním pojetí jako terorista. Bezpochyby organizoval tzv. exy či-li expropriace, vyvlastnění (nejvyhlášenější byly přepady bank a následné loupení peněz), což tito „revolucionáři“ považovali za oprávněné, a někdy se možná podílel i na protivládních akcích, jako byly stávky či demonstrace. Rozhodně chtěl svrhnout stávající řád nebo ho aspoň citelně poškozovat. Sám se jednou chlubil tím (uvádí to Chruščov), že se nejraději držel kriminálníků, které považoval za „sůl země“.

Asi bychom neměli přehlédnout, že v dětství měl mnoho zdravotních problémů, především byl velmi nízkého

vzrůstu (v dospělosti měřil 162 cm) a byl často nemocen. Po neštovicích mu zůstaly tváře plné jizev, loket levé ruky měl po úrazu neohebný a nemohl narovnat ruku a navíc měl od narození na jedné noze dva srostlé prsty. Fyzicky byl velmi handicapován, na obrázku třídy základní školy, který se zachoval, vypadá, jako by tam ani nepatřil. Co mu scházelo po fyzické stránce, podle svědectví spolužáků nahrazoval zjevnou ambiciózností a všeobecnou ctižádostí. Stále prý kolem sebe organizoval skupiny kamarádů, a hlavně dbal na to, aby ho poslouchali.

S Leninem se osobně znal od prosince 1905, pracoval pro něj asi hned od naprostého počátku, tj. od roku 1902. Lenin ho zprvu nebral nějak zvláště na vědomí (je znám jeho dopis z roku 1915, v němž shání jeho jméno s tvrzením, že mu vypadlo z paměti), ale Stalin byl pro něj jistě užitečný – pokud však pracoval v naprostém utajení. Dobře ho znali gruzínští sociální demokraté, kteří se však ve své drtivé většině hlásili do protileninského tábora a počítali se k tzv. menševikům. Asi do roku 1907 působil Stalin převážně v Gruzii, poté se, pokud nebyl ve vyhnanství v Rusku, dostal i do Petrohradu. Když se Stalin po březnové revoluci 1917 objevil v předních orgánech bolševické strany, zveřejnili menševici pochyby o Stalinově minulosti. Prý byl v letech 1907–1908 vyloučen ze sociálně demokratické strany (právě za teroristickou činnost, s níž menševici nesouhlasili), a v roce 1910 byl v Gruzii na stranické půdě obviněn dokonce ze spolupráce s carskou policií, tj. jako agent-provokatér (prý pro ni pracoval od roku 1906). Argumenty se zdály být docela věrohodné, před agenty se jakoby zázrakem vždy otevírala kariéra (v únoru 1912 byl totiž koptován do

ilegálního vedení bolševické strany v Rusku), to známe i z naší nedávné minulosti a vlastně i z devadesátých let. Obě obvinění se přetřásala v tisku, a vyloučení se dostalo dokonce i před soud. Stalin podal žalobu a i když soud nic nerozhodl, brzy všichni zainteresovaní pochopili (bylo to už v roce 1918), že podobné otázky jsou přinejmenším nežádoucí a pro tazatele doslova nebezpečné.

Stalin byl neznámou osobou i po celý rok 1917, nikde nevystupoval na veřejnosti a většinou mlčel i na schůzích stranických orgánů (John Reed ho ve své bolševiky oslavované prokomunistické reportáži Deset dnů, které otřásly světem nikde nejmenuje); hlasoval ovšem vždy pro Lenina. Ukázalo se však brzy, že je velmi schopný administrátor, dokonalý úředník a že je hlavně důsledný: úkoly, jimiž je pověřen, splní do poslední tečky. Byl také specialista na „mimořádná opatření“. (Volkogonov 46, I. 93) Brzy byl pro Lenina nepostradatelný nejenom proto, že se s ním rozcházel jedině omylem, tj. že případně nestál u Leninových obrátů a změnám v posuzování věcí, ale byl schopný organizačně zabezpečit všechny jeho nápady i experimenty. Nepřekážel ani originalitou myšlení, z jeho strany nehrozily žádné nové koncepce či návrhy, jimiž by se Lenin musel zabývat. Volkogonov (45, I. 183) píše, že Stalinův prostý styl v sobě skrýval „hluboký primitivismus a intelektuální ubohost“. Tak se stalo, že byl od samého začátku v nejvyšším vedení strany a tím i státu, od léta 1919 byl členem politického byra. Tvořili ho v té době Lenin, Kameněv, Krestinskij, Stalin a Trockij a i když docházelo pod Leninovou taktovkou k jeho postupné obměně, Stalin v něm nikdy nechyběl. Většinou jako jediný z vedení zasedal ještě v tzv. organizačním by-

ru, to znamená, že měl na starosti realizaci a provedení přijatých závěrů. Proto Stalina málokdo znal, většina neměla o jeho činnosti ani ponětí a světový tisk ještě v roce 1924 komolil jeho jméno.

1. KAPITOLA

Cesta k moci

Doufám, že se příliš nezmýlím, uvedu-li, že pravděpodobně někdy kolem let 1921–1922 si Stalin uvědomil možnost stát v čele státu. Sál do sebe zkušenosti a znalosti politického praktika se zřetelnou vášní po moci, byl úzce napojen na Lenina a ten viditelně začal zdravotně strádat. Vrhł se na studium historie, aby z ní získal maximum znalostí i návrhů, jak řešit otázky moci a jak ji bezbolestně kumulovat. Hledal užitečné příklady od Caesara až k ruským carům, nezapomněl ani na Napoleona.

Situace přímo volala po perspektivním výhledu. Na jaře 1921 Lenin pod tlakem poměrů i z obav ze ztráty moci začal měnit, ovšem jen dočasně, politiku státu – na všechny neduhy měl orientaci na tzv. novou ekonomickou politiku. Nebyl to upřímný obrat už proto, že v popředí Leninova zájmu nebyl prospěch země, ale udržení moci v rukou bolševické strany, a především jeho samého. Podle Leninova myšlení bylo nutné každou novinku či obrat v politice zabezpečit upevněním bolševické vlády, rozumělo se tím jeho samého, eventuálně jeho nepočtené skupiny. Je až k neuvěření, že se mu vláda vymykala z rukou, hrozící hospodářský kolaps i stav naprostého úpadku společnosti a postupný růst odporu vůči bolševické moci se jevil jako krajně nebezpečný. Největší autoritu

i věhlas mezi ruskou i mezinárodní levicovou veřejností měl Trockij; každý viděl jeho konkrétní snažení i zásluhy jako na dlani, rovnoměrně byl milován i nenáviděn a možná, že bez svého přičinění si vystavěl dost silné politické zázemí v bolševickém Rusku. V jeho četných statích (začal vydávat rozsáhlé sebrané spisy) nejdeme ani zmínku, že by usiloval o post nejvyššího vládcce, ale v koutku duše byl jistě přesvědčen, že ho tento post nemine. Stále více vysokých stranických byrokratů stálo za ním a podporovalo jeho návrhy, všichni tři straniční tajemníci, kteří vládli stranickým aparátem, byli na jeho straně a žádná funkce mu nebyla dost vysoká, aby ji přijal. Protože byl intelektuálně velmi bystrý, podával formou memorandum návrhy na řešení na všechny možné otázky správy státu jak na běžícím pásu a mohl kdykoli poukázat na to, že jakýkoli předkládaný návrh už dávno předjímal. Lenin byl ovšem velmi citlivý na své postavení vůdce, a tak se nemůžeme divit, že začal své udivující změny politiky organizováním stranických poměrů. Molotov nás informuje poměrně přesně a tvrdím, že v tomto bodě i pravdivě, že Lenin zahájil svou ofenzivu čipernou aktivitou, jež až příliš připomínala docela obyčejné intriky (Čujev 59, 181n.). Vytvořil totiž malou leninskou kohortu – čítala pouhých deset členů a ty na zvláštních frakčních schůzích instruoval, jak si mají ve stranických sporech počínat (Molotov si s viditelným obdivem vzpomínal, že jim Lenin jednou dokonce přikázal vystoupit proti sobě, aby tak bylo v zárodku zastaveno možné obvinění). Šel tak daleko, že jednotlivcům stanovoval i pořadí, v jakém mají vystoupit v diskusi, a hlavně obsah jejich vystoupení. Cílem bylo zabezpečit bezproblémové zvolení všech zúčastněných do

ústředního výboru a sám pak vedl režii diskusí i rozhodování všech možných instancí, především XI. sjezdu bolševické strany. Trockij, jenž byl předmětem tohoto zvláštního zájmu, neměl o těchto aktivitách ani tušení, a tak prohrál na celé čáře, možná aniž si toho byl důsledně vědom. Zůstal sice v nejvyšším vedení, ale nyní bez jakéhokoli zázemí. Všichni tajemníci ústředního výboru, kteří ho dosud výhradně podporovali, byli odvoláni, právě tak jako celý aparát, jenž byl podroben zdrcující kritice. Leninovým trumfem na místo generálního tajemníka byl Stalin, ale protože vážně onemocněl, zastoupil ho na rok Molotov a Stalin se teprve v roce 1922, na XI. sjezdu, ujal této pro něho vytoužené funkce, aby ji pak až do své smrti neopustil. Zajímavé je na této klíčové události, že údajní protivníci, jmenovitě Trockij, si nedokázali představit závažnost této funkce pro další vývoj bolševické vlády a nikdo z nich nebyl ochoten ani uvažovat, že by tuto funkci přijal. Snad se domnívali, že chytré a originální články mají větší váhu než praktická organizační opatření. A v této situaci se Stalinovi otevřely nové perspektivy, jakmile do funkce nastoupil, začal si věřit, získával sebevědomí a zvykal si na myšlenku, že to bude on, kdo bude mít jednou v rukou osudy státu, bolševické strany i podoby světové vlády. Maršálská hůl, která dřímala v jeho kapse, začala nabývat konkrétních tvarů.

Při popisu těchto událostí bývá zvykem zabývat se široka teoretickými spory a výklady, kterými plnili stránky tehdejších novin hašteřící se intelektuálové. Stalin vystupoval jen zřídka, o to více však dbal na organizační stránku věci, nikdy ale o sobě nezapomněl tvrdit, že je nejvěrnější Leninův žák. Domněnka, že by se spory řešily

za účasti a vlivu veřejnosti, je zcela nemístná – veřejnost stranická sice diskutovala, ale veřejnost nestranická se o tyto spory jistě ani nezajímala a těšila se určitému uklidnění poměrů, protože diskutující státní správa a hádající se stranické vedení se na jakékoli konkrétní politice vůči obyčejným lidem nedokázaly shodnout. Je pravda, že z hlediska obyčejných lidí toto příznivé období netrvalo dlouho, asi dva až tři roky, přesto je spjato s řadou iluzí i všemožných očekávání.

Stranické spory proto popíšeme jen stručně, začaly hned s Leninovými zdravotními obtížemi, a především s jeho smrtí. Možná, že ani nebylo velkým překvapením, že se celý zbytek tehdejšího vedení společně a organizovaně vrhl na Trockého, do čela se postavil tzv. triumvirát: Zinověv, Kameněv a Stalin (dobová publicistika předpokládala vítězství Zinověva, jenž byl tehdy v čele Komunistické internacionály). Trockij reagoval zprvu vyhýbavě (Zinověv považoval za demagoga, Kameněva za pedanta a Stalin byl pro něho zcela bezvýznamný), pak zakřiknutě, vystupoval docela nejasně. (Schapiro 39, s. 217n.) Ve straně chtěl demokracii – říkal tomu Nový kurz a ve státě žádal rychlý konec NEPu a ještě rychlejší start k socialismu, což znamenalo v praxi rychlou industrializaci, všeládné direktivní řízení a rozhodný politický útok na „buržoazii“, zvláště kulaky. Inicioval tzv. memorandum 46, k němuž se přidali i zástupci již odmítnuté tzv. dělnické opozice. Protivníci Trockého si úkoly rozdělili, Zinověv a spol. obhajovali stranickou politiku a aparát, Bucharin horoval pro politiku NEPu (došel až k výzvě veřejnosti Obohacujte se!) a Stalin tvořil stranický aparát, a hlavně ho hněl k obrazu svému. Porážka Trockého byla ve straně neodvratná, Troc-

kij se 15. ledna 1925 vzdal funkce lidového komisaře vojenství a zůstal v politice bez angažmá i bez podpory jako sólista.

Klid netrval dlouho. Už na XIV. stranické konferenci v dubnu 1925, která měla být symbolem vítězství nad Trockým i symbolem spolupráce, začaly vztahy mezi vítěznými předáky viditelně skřípat. Dnes víme, že vše se odehrávalo pod taktovkou nenápadného a mlčenlivého Stalina, všemi ještě podceňovaného. Jinými slovy se vítězové dostali do sebe. Zinověv se svými přívrženci chtěli aktivnější hospodářskou politiku v duchu Trockého návrhů, Bucharin byl ostře proti a za něj se nakonec postavil i Stalin. Jeho práce rychle postupovala, ale přímo v době sporů byl málo vidět. V tomto období např. „dobył“ Moskvu, to znamená moskevskou organizaci, v níž prosadil radikální kádrové změny ve svůj prospěch. Namísto Kameněva se stal stranickým šéfem Moskvy jeho přívrženec Uglanov.

Spory se vedly celý rok 1925 a před prosincovým sjezdem bolševické strany se Zinověv se svou skupinou domnívali, že přišla jejich chvíle. Podpořila ho veřejně i Krupská, vdova po Leninovi. Zdálo se, jako by převzali taktiku i program mlčícího Trockého, byli proti „rostoucí moci byrokracie“ a pro rychlou industrializaci, celá záležitost se vyvíjela jakoby podle předem daného schématu. Oponenti mluvili a psali, Stalin a aparát jednal. Obsadil téměř všechna křesla na stranickém sjezdu a žádné argumenty nehodlal ani vyslechnout. Při hlasování dostal stalinsko-bucharinský blok 559 hlasů a pro Zinověva a spol. hlasovalo pouhých 65 přítomných (celá leningradská delegace, kde byl šéfem sám Zinověv).

Jak jinak, následovala rozsáhlá kampaň proti opozici a s ní potají i veřejně-organizační změny. Provedeny byly prověrky v aparátu všech větších státních i stranických institucí, v redakcích novin, v bezpečnosti i ve vedení stranických organizací. Do čela stranické organizace v Leninogradu přišel stalinista Kirov. Oponenti byli důsledně zváni „novou opozicí“, a když se k nim veřejně přidal Trockij, tak tzv. sjednocenou opozicí; sami se ovšem nazývali „bolševici-leninci – opozice VKS(b)“. Jejich skandalizování nebralo konce, obviňování byli ze stále těžších hříchů. Koncem roku 1926 byl Zinověv odvolán z politbyra, jež bylo doplněno Stalinovými lidmi, a hlavně rozšířeno (ve vedení z opozice zůstali jen Trockij a Kameněv). Opozičníkům docházelo, že jsou bez šance. V říjnu 1926 byl na světě první omluvný list, opozičníci včetně Trockého se omlouvali „straně“, podřizovali se bez podmínek rozhodnutím stalinských orgánů a dožadovali se jen práva na práci pro stranu a Sovětský svaz.

Celý rok 1927 byl v tomto smyslu vyplněn morálním rozkladem leninských bolševických vůdců. Kolísali mezi „věrností“ straně, což stále jednoznačněji znamenalo Stalinovi, a svými pofiderními zásadami, které vystrkovali na střídající se prapory. Bylo těžké říci, že jim jde o podíl na moci. V podstatě se rozdělili a asi osm až deset tisíc svých přívrženců, ponejvíce z vyšších intelektuálských složek, nechali na holičkách. Větší část kolem Zinověva a Kameněva vsadila na dohodu se Stalinem, tvářila se disciplinovaně a vnucovala se k opětnému přijetí do stranické špičky. Zdá se, že to Stalinovi nebylo sympatické, nestál o ně, ale fakt jejich morální porážky vnímal pozitivně. Podříditi se nehodlal Trockij, jeho svěřenci však táli

jak jarní sněh a brzy se počítali jen na desítky. Na konci léta 1927 přišlo vyvrcholení. Tajná policie, OGPU, přistrčila opozici k nelegálním aktivitám, které byly sice viditelně neškodné (tajná setkání a řeči, pokus o tištění letáků apod.), o to více pak odsuzovány. Jen Trockij se odhodlal k výzvě svrhnout Stalina, ale jakékoli jejich pokusy veřejně vystoupit končily fiaskem. Od září docházelo k systematickému vylučování ze strany a pokud to šlo, pak i k zatýkání, podle odhadů šlo asi o šest tisíc lidí. Mezi vyloučenými byli ovšem Trockij i Zinověv a jejich přívrženci, na jejich ochotu podříditi se nikdo nebral zřetel. Patnáctý sjezd bolševiků v prosinci 1927 byl velkým Stalinovým triumfem, nebyl na něm jako delegát ani jeden zástupce opozice, zaníceně a bez obav se mluvilo jen proti ní.

Je skoro v logice věci, že ani toto vítězství nebylo pro Stalina konečnou stanicí, stále totiž využíval tzv. Bucharinovy skupiny, zprvu se nedokázal obejít bez jeho vydatné opory. Bucharin byl totiž výjimečný řečník a ještě lepší diskutér, slova ho činila stále radikálnější, takže navrhoval až trestní postihy společných protivníků (je zajímavé a dokladem Stalinova mistrné taktiky, že opozičníky před podobnými návrhy bránil). Tak se stalo, že rok 1928 je rokem rozchodu Stalina s Bucharinem, už posledním možným vůdcem země a strany z Leninovy kohorty. Stalinovo sebevědomí nabíralo na síle, často už vystupoval sám a co bylo nejzávažnější, pokoušel se i o formulaci programových cílů. I když byl evidentně velmi slabým teoretikem, uvažoval stále častěji jako pragmatik a realista a jeho program nabýval reálných podob a rozměrů, jako by náhle věděl, co je třeba udělat a jak má postupovat. Veškerou tuto svou chytrost založil na Leninově dědictví, převzal je-

ho základní cíle včetně systému a rozhodl se, že všechny tyto stránky patřičně zdokonalí svou precizní byrokratickou prací. K tomu, aby uskutečnil tak závažné rozhodnutí, musel být ovšem sám – zdůvodňovat, proč a co dělá, považoval tradičně za nepatřičnou ztrátu času.

Je to zvláštní a skoro nepochopitelné, zřejmě však pravdivé, že Stalin byl tvůrcem tzv. pravé bucharinské opozice, s níž ve zcela nerovných podmínkách „zápasil“ po celý rok 1928 a ještě část následujícího roku. Bucharin byl zastáncem nekonfliktní hospodářské politiky, což znamenalo orientaci na povolnou hospodářskou konsolidaci země s pomocí smíšené ekonomiky, a spory o postavení v žebříčku moci ho nakonec dovedly i ke kritice byrokratických poměrů ve vládě i ve straně samé. Stalin jednoznačně obhajoval změny ve straně jako velmi pozitivní, upevnil totiž centralistické byrokratické vládnutí na všech stranách (a zcela si ho podřídil) i radikální změny ve straně samé. Otevřením strany tzv. Leninovými nábohy přijal nové členstvo a rozšířil ji až na milionovou organizaci – v takových podmínkách bolševická strana nikdy nepracovala a ani to neuměla. I když vyšel z Bucharinovy myšlenky budovat socialismus v jedné, a to dokonce i zaostalé zemi (to ortodoxní marxismus nepřipouštěl, Lenin málokdy), dal jí jiný obsah. Ten bychom mohli nejvíce připodobnit pojetí a návrhům Trockého, totiž budovat hospodářství co nejrychleji a zároveň zlikvidovat soukromé vlastnictví i všechny jeho možné a přežívající formy. To bylo také cílem Leninova plánu, protože teprve v něm viděl konečné a trvalé vítězství bolševické strany v zemi.

Popisovat konflikt mezi Stalinem a Bucharinem je fád- ní, Stalin měl po celou dobu pevně otěže v rukou. Přímou

příkladnou akcí bylo, jak donutil Bucharina obhajovat Stalinovo pojetí na VI. kongresu Komunistické internacionály. Otevřeným rozporem, kdy už i Stalin považoval za nutné, aby byl zveřejněn, byly rozdílné postoje v zemědělské problematice. Stalin chtěl nastartovat rychlou kolektivizaci (čekal od ní naivně zlepšení hospodářských výsledků), Bucharin se nové války s rolníky doslova obával. Zase jen upozorním, jak si Stalin celý spor připravil. Začátkem roku 1928 navštívil Stalin na tři týdny sibiřské kraje, prý aby zlepšil práci a zajistil lepší výkup zemědělských výrobků. Byla to jakási poslední revizní Stalinova cesta, choval se na ní jako pravý ruský revizor. Odvolával, vyhrožoval, rozséval strach na počkání – nakonec odjel s programem rychlé kolektivizace jako jediného řešení kolosálních nedostatků. Jen se vrátil a výsledky byly zveřejněny, hned se přidávali Stalinovi mladí muži, díky Varejkisovi se přidala Centrální černozemní oblast, díky Ždanovovi Nižněgorodská, Kaganovič se zasadil o souhlasný postup na Ukrajině a Andrejev na Kavkazu. Pro tajnou militantní instrukci přijatou v ústředí nakonec hlasoval i Bucharin.

Další akcí, která měla poukázat na nedostatky a vynutit nové řešení, byl tzv. šachtinský proces. Konal se ve dnech 18. 5. až 6. 7. 1928 a na lavici obžalovaných bylo 53 báňských inženýrů, techniků či úředníků, z nich tři Němci. Tvrdilo se, že škodili státu, bránili potřebné výstavbě a že za nimi stáli bývalí majitelé a zahraniční kapitalisté. Neregulérní soud byl přísný (11 rozsudků smrti, ale jen pět provedených), další šli do vězení a do vyhnanství, z Němců byl odsouzen jen jeden, ale i ten pak po protestech propuštěn. Atmosféra však vyhovovala Stalinovi

a rázem byli všichni pro nové postoje a bylo obtížné říkat něco jiného.

Nejvíce Bucharina vyprovokoval Stalinův vstup do jeho hájemství, do tzv. Institutu rudé profesury. To byla vysoká stranická škola, kde byl sice rektorem historik Pokrovskij, ale všechno se opíralo o Bucharina. Stalin se nevnucoval sám (přednášel jen jednou a bez valného úspěchu), ale pověřil touto aktivitou své mladé kádry, kteří jako „intelektuální brigáda“ nabízeli jednu diskusi za druhou (všechno organizoval Kirov se svým propagandistou Pozernem). Je pravda, že tito „proletářští studenti“, jak si také říkali, v diskusích s Bucharinem neuspěli, ale diskutovali i bez něho a tam měli navrch. Bucharin jistě cítil, že se stahuje smyčka, a reagoval, jak potřeboval Stalin. V létě 1928 navštívil Kameněva, hovořil s ním tři dny a zápis z rozhovoru, údajně pro Zinověva, se poté jakoby zázrakem rychle šířil, dokonce byl za pomoci Trockého otištěn v zahraničí. (Avtorchanov 51, č. 6, 90n. a Tucker 41, 104.) Protože Bucharin po zveřejnění pravost dokumentu popřel (co mu také jiného zbývalo), nevíme najisto, zda všechno vyšlo opravdu z jeho úst. V každém případě, pokud šlo o montáž, Stalin velmi dobře věděl, s jakými argumenty vystoupit. Bucharin údajně varoval Kameněva před největší možnou hrozbou, prý se schyluje ke spolupráci Stalina s Trockým a tomu je třeba za všech okolností zabránit. Jinak Stalina charakterizoval skoro jako zločince, prý je to „Čingischán, který nás zabije“, „bezprincipiální intrikán, který je ve své honbě za mocí schopen všeho“, je „idiotsky negramotný“ a nemá žádné názory, které shání, kde se dá. Prozradil i údajně důvěrné vzájemné rozmluvy z dob spolupráce, Stalin prý Bucharina pře-

svědčoval, že oba jsou „himálajskými velikány“ mezi vedoucími bolševiky, že mají proto „přirozené právo“ na vládu apod. Těžko dnes říci, zda Bucharinovi rostlo odhodlání a odvaha anebo si počínal tak, jak si počínal, že mu nic jiného nezbývalo. Zatímco do té doby vystupoval jako blízký Stalinův spolupracovník a v naprosté shodě s ním, od léta 1928 začal uveřejňovat články, které bylo lze vysvětlit jako jisté výhrady. Zvláště se to týkalo úvahy Poznámky národohospodáře, kterou si jako šéfredaktor Pravdy otiskl koncem léta 1928; byl však velmi krotký. Avtorchanov, který byl ovšem tehdy na Stalinově straně a zúčastňoval se častých aktivů, na nichž se rodila taktika i konkrétní úkoly v protibucharinovském tažení, nás zpravuje o tom, že koncem ledna 1929 Bucharin na politbyru předložil rozbor současných nedostatků ve vedení strany i státu (shrnuje je do osmi bodů) a žádal veřejnou diskusi. Stalin na oko souhlasil, k diskusi mělo dojít na dubnovém plénu ústředního výboru bolševiků, ale nazvat jednání na tomto shromáždění diskusí není možné. Šlo o systematický, ucelený a zřejmě doslova zinscenovaný útok proti Bucharinovi, který končil jeho vyhnáním ze všech vyšších funkcí ve straně. Podobně dopadli i jeho možní přívrženci, i když se ze všech sil snažili, aby zůstali stranou. Koncem listopadu 1929 už masově podávali sebekritiku, včetně Bucharina, a podřizovali se Stalinovi bezpodmínečně ve všem. Na celé kampani je ještě zajímavé vidět, jak se aktivity a vystoupení radikálních a vesměs mladých stalinovců postupně z šarád proti Bucharinovi měnily v hagiografické oslavy „velkého“ Stalina. Pokud to mohu posoudit, začal s tím Kaganovič, ale Molotov, Vorošilov, Mechlis, Judin a další se rozhodně nenechali zahanbit.

Dne 21. prosince 1929 Stalin slavil své údajné padesátiny a byl to bezesporu den jeho velkého triumfu. Oslavovala všechna periodika i instituce a jiný bolševický vůdce než Stalin v Sovětském svazu nyní nepřicházel v úvahu. Z celého Leninova politbyra zůstal sám, Trockého vyvezl ze země (v lednu 1929 do Turecka) a ostatní dokonale využil, ponížil a držel jen krůček od vězení a popraviště, kde nakonec všichni skončili. Stalinovo vítězství bylo sice překvapující, jisté je, že se o ně zasloužil především on sám. Od Leninovy smrti hrál roli skromného pokračovatele jeho díla, jehož zajímají především osudy strany a komunistické země. Zdálo se dokonce i informovaným posuzovatelům, že se drží stranou všech nekonečných mocenských bojů, o svých ambicích se nikdy ani nezmínil, ani je nenaznačil. Dlouho byl jakýmsi arbitrem svářících se skupin i vůdců, sám v pozadí i v pilné práci. Hrál svou roli dokonale, především tvořil aparát a orgány a vybíral si lidi nezměrně oddané a ještě více poslušné, zmýlil se jen málokdy, a to jen zpočátku. Asi největším jeho úspěchem a „přínosem“ zároveň bylo, že dokázal leninský ústřední výbor, s nímž pracoval Lenin, nahradit stranickým aparátem. Když bylo pětiletí bojů u konce, disponoval nejen poslušným stranickým aparátem, ale dokonce i vlastním osobním sekretariátem, jenž velmi často přebíral otěže vlády. Od svých kolegů se lišil jednoduchostí, okázale předváděl nedostatek intelektuálního přednost (ve srovnání se svými potenciálními soupeři, jimž se ve skutečnosti nemohl rovnat) a usiloval o jednoduchá hesla, hýřil tolerantností, kterou odložil až po svém dokonalém vítězství.

Byl slabší v teorii, vydával se tedy za realistu a pragmatického vůdce. Molotov v pamětech vzpomínal, že byl slabý v teorii i ve strategii, ale „geniální“ v taktice. Všechny průy využil, jak potřeboval, ale pak... letěly hlavy. (Čujev 59,242) Mnoho věcí nechápal, vadila mu popularita jiných. Byl nelidsky pracovitý, ale také lživý, prohnaný a energický. Byl také všeho schopný a neměl morálku. Podobně se choval i ve vztahu ke světu. Neodložil cíl dobytí světa, ale nepřipomínal ho, chtěl jít oklikou a dokázal své úmysly dokonale tajit. I svět ho vzal na vědomí, dokonce v něm viděl naději na lepší příští, na možnost domluvit se a nastolit klidnější vztahy i vzájemnou úctu. Náš velmi dobrý znalec sovětských poměrů Josef Šrom (110, 227n.) o Stalinovi věděl, že je „polotajemný“ a „poloneznámý“, ale byl si jist, že je také „navenek nejprostší, nejméně náročný, přímý a spravedlivý“, že je „ocelí sovětské vlády a komunistické strany“ a myslel si, že je „znamenitý marxista“. Obecně se mezi sympatizanty i protivníky věřilo, že Stalinovo vítězství otevřelo cestu ke konstruktivní spolupráci.

2. KAPITOLA

Velký přelom

Někdy koncem dvacátých let se zrodil stalinismus, ucelená koncepce státní politiky v Sovětském svazu. Francouzský publicista F. Furet (64, 438) píše o stalinismu jako o nejvyšším stadiu komunismu, ale toto označení nepovažují za šťastné. Jistě, Stalinovi chvíli trvalo, než získal dostatečnou moc i sebedůvěru, ale nejpozději v roce 1929 už věděl, že nastala ta „správná chvíle“, aby se mohl pustit „do troufalého podniku vědomě a se sebedůvěrou“, jak píše Tucker (41, 67n.). Stalin vycházel neochvějně z Lenina, přesněji ze svého výkladu Lenina, věrný až do morku kostí, ale přesvědčen, že jen on sám dokáže tento program realizovat v co nejkratším čase a co nejdokonaleji.

Zde je namístě upozornit, že o žádných alternativách politického programu se koncem dvacátých let nediskutovalo a ani nebyly předloženy. Všechny úvahy v tomto smyslu jsou dost pozdního data a vycházejí ze Stalinových pomluv jeho oponentů v době, kdy byl již absolutním vítězem a kdy se jeho oponenti nemohli bránit. Tehdy jim nasadil psí hlavu, takže později u mladých badatelů vypadali, jako by vedli se Stalinem obdivuhodný zápas o program hnutí, což se však nezakládalo na pravdě.

Stalinovo pojetí revoluce shora, kterou nazýval „velkým přelomem“, bylo následující: Především předpoklá-

dal, že už je možné využít všech mocenských nástrojů k úspěšnému zajištění nové politiky. Aktivoval všechno, co měl k dispozici: vládu, policii, armádu, stranu, všechny možné výbory, buňky, instituce a stále je zdokonaloval, čímž rozuměl větší centralizaci, pevnější řízení a jejich svázanost s vládními cíli. Zároveň byl zajatcem představ o stále silícím vnějším nebezpečí (chtějí nám ublížit a připravují válku), proto co nejrychlejší splnění náročného plánu mělo být zároveň nejdokonalejším řešením.

Zdánlivě náhlá orientace na Rusko, na jeho konsolidaci a cestu k mocnému státu se mnohým pozorovatelům zdála být naprostou novinkou a v rozporu s orientací na světovou revoluci. Ale nebylo tomu tak, jako pragmatik usoudil Stalin celkem jednoduše, že čas revolucí vypršel, že úspěch se dostavil jinde, než teorie předpokládala, a že nová válka jako podmínka úspěchu také musí teprve přijít. Nejlepším čekáním na vhodnou situaci je konsolidovat vlastní moc a připravit se co nejdokonaleji na další vhodné situace, které – jak pravila teorie – neodvratitelně jistě přijdou. Tak bylo možno měnit nepřátele, a hlavně dbát na to, aby Rusko bylo dokonalou a trvalou základnou celého hnutí, bylo totiž velké, s mnoha obyvateli a ještě větší zálohou strategických surovin, nebylo možné ho dobýt a i jeho dějiny slibovaly, že mohou být zneužity. Málokdo rozpoznal, jak velké nebezpečí se zde rodí pro celou světovou civilizaci.

Co se týče obsahu programu, zde Stalin velkou iniciativou nehýřil. Navázal jen s nepatrnými obměnami na činnost Leninovy vlády v době tzv. válečného komunismu, kdy Lenin chtěl učinit Rusko komunistickým v horizontu

jednoho či dvou let. Že se nedařilo, přešel Stalin po Leninově vzoru velkoryse, viníkem nebyl program, ale situace, tj. občanská válka. Znamenalo to direktivním řízením vyvolat k životu ruský velkopřůmysl, jednou provždy zlikvidovat soukromé vlastnictví a s ním i trh a převážně malovýrobní zemědělství převést v centralizované státní velkopodniky. Nedílnou součástí těchto představ bylo ochotné obyvatelstvo, které na svých bedrech mělo zabezpečit tento náročný plán.

Stalin tedy nebyl silný svou teorií, i když ji vybral s cítem a s jistým mistrovstvím ji stručně dokázal tlumočit dál, ale silný byl svou odvahou k činu, odvahou začít s tak ohromnou prací, jejíž rozsah bylo těžké si jen představit. Všichni zainteresovaní dobře věděli, že tak jako v letech 1919–1920 přijdou ke cti osvědčené bolševické metody, násilí a teror. Pracoval hodně a s velkým úsilím, koncepcí vyvažoval byrokratickou důsledností, zdá se, že byl přímo organizačním géniem. Je samozřejmé, že se opájel mocí, vyzvedávala ho k nesmrtelnosti a možná, že ve slabých chvílích viděl i budoucnost plnou štěstí, radostí i bohatého života jako na dlani. K tomu, aby přiměl lidi pracovat bez ustání na svém blahu, neuměl nic lepšího než vyvolat u nich nezměrný strach a pak i nervózní sympatie. Byl netrpělivý jako všichni nositelé dobrých zpráv, šel za svým cílem s příkladnou energií, věřil si a nelitoval obětí. Na občanskou společnost se neobracel, k jeho životu stačil bohatě pohyb po Kremlu a černomořských letoviscích, zásadně oslovoval jen své spolustraníky. Byl nedostupný, vysoko nade všemi. Takto vyložil svůj program v článku Velký přelom, který otiskl v Pravdě 7. listopadu 1929:

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.